

Людина кількох епох

Світлана Матвієнко

В.Домонтович. Дівчина з ведмедиком. Болотяна Лукроза. — Київ: Критика, 2000.

Трагедія останніх поколінь полягає в тому, що вони живуть уривками уявлень різних діб, тоді як вони належать новій, іншій, якої вони ще не уявляють собі.

Іронія, яку так полюбляв Віктор Платонович Петров, полягає в тому, що ці його писані ще 1946 року для мурівського есею слова збулися буквально. Він, близький до неокласиків не лише завдяки знайомству, а й світоглядними орієнтаціями, бувши одним із найяскравіших персонажів української культури ще першої половини століття, потрапив одразу в контекст «того, що прийшло вже після модерну». В контекст нової доби, яку він навіть не уявляв собі. В якій дивовижно знайшов своє місце і свого читача.

Ім'я Віктора Петрова пов'язують із виникненням в українській літературі модерного роману та жанру романізованої біографії. Він заговорив про свободу особистості. Він же її поставив під сумнів. Точно так само під сумнівом опинились і любов, і «святе» материнське почуття, і бажання як таке.

Петров полюбляв парадокси й суперечності, ретельно відшукуючи їх у щоденниках, спогадах, листуванні персонажів своїх біографічних творів. Кожного з них він намагався зобразити «об'ємно», вказавши на неоднозначність можливої оцінки. Та чи не найяскравіше поєднати непокінчене йому вдалося у власному житті. І на роман-біографію сам Петров заслуговував чи не найбільше.

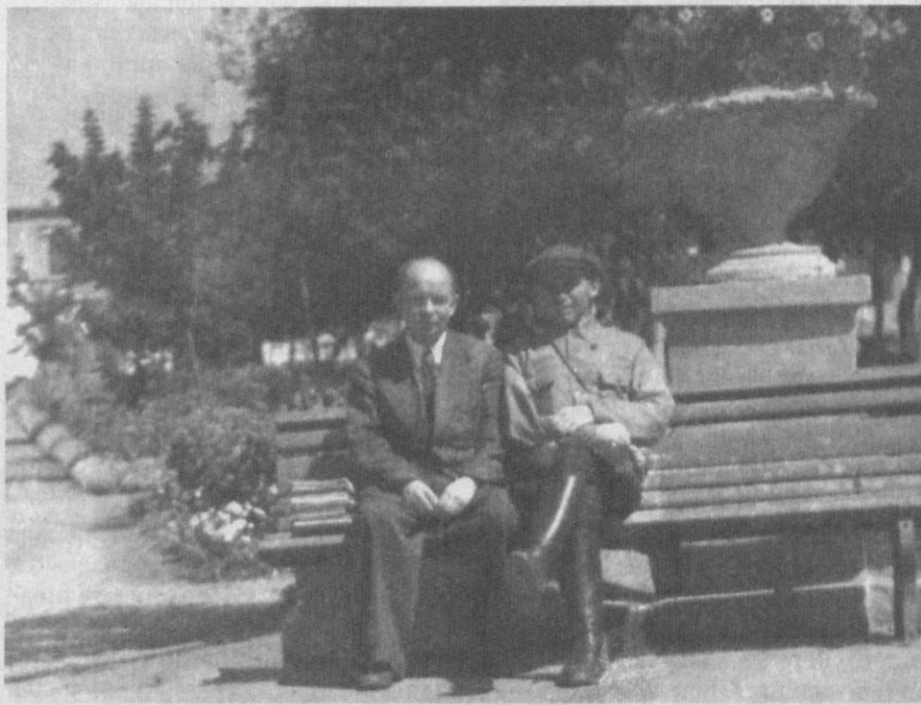
Та написати її було б нелегко. Бо перерахувати факти його біографії — не сказати нічого: в ній повно білих плям, а суперечностей стільки, що здається, ніби мовиться про різних людей, із цілковито відмінними життєвими позиціями та світоглядами. Петров пояснював таку «ускладненість» особливостями своєї епохи:

Час ущільнився. Сторіччя сконцентрувалося в подіях одного дня або кількох місяців. Кожна людина числить за собою кілька життєписів. Одне ім'я стало явно недостатнім для людини. Тотожність імені більше не відповідає зламам етапів. Над усім панує епоха. Функція людини за однієї доби одна, за іншої — інша. У зміні діб утрачає вагу сталість особи.

Можливо, тому й існують, окрім Віктора Петрова (якого, до речі, автор «Болотяної Лукрози», дистанціювавшись за допомогою псевдоніма, називає «своїм другом»), ще Віктор Бер, В.П., В.Плят, і нарешті, В.Домонтович. А може, така кількість цих іпостасей виникла просто завдяки його потребі все маскувати.

Між іншим, Петрову хотілося бачити таку рису і в інших. Зокрема,

він підозрює в цьому й Пантелеймона Куліша, згадуючи, що той якось змушений був удаватися до містифікацій та підписувати свої тексти ім'ям знайомого, Миколи Макарова. Петров коментує це не як гру заради гри, а як прикру необхідність: «Вибитий з колії, Куліш плутає, він примушений плутати, він містифікує, він примушений містифікувати. Свою працю він виконує як не свою, свою роль він грає як не свою... Те, що було спочатку нав'язаною зовні необхідністю, поволі стає звичайним *modus'om vivendi*. Псевдонімність і вся плутанина псевдонімного існу-

Віктор Петров та Улас Самчук. Кременчук, липень 1942

вання стає поволі виявом його душі». Петров явно натякає на подібність обставин власного життя та персонажа свого роману, несприятливих для відкритості. Людина мусить підкоритись обставинам (або вдати покору), «зіграти» з ситуацією, щоб вижити.

Розрахунок Петрова, можна сказати, виправдався: йому таки вдалося уникнути деяких клопотів.

Критики сприйняли його роман «Дівчина з ведмедиком» (1928) переважно без особливих похвал. Більшість обмежилася нерізкими зауваженнями, чого не скажеш про статтю Ю.Циганенка «Буржуазні прояви і тенденції в українській повоєнній літературі», опубліковану в «Літературнім архіві» 1931 року. Беручи до уваги, крім «Дівчини з ведмедиком» В.Домонтовича, ще й тексти Михайла Могиланського, Дмитра Борзяка та Гордія Брасюка, критик вводить («на чисту воду»?) цілу тенденцію не-радянського письма. Яким було ставлення до тенденцій, союзів та груп із «неправильними» поглядами, відомо. Тож було чого налякатися. Але В.Домонтович, на відміну від решти, мав перевагу «невстановленої особи», тож не мусив потім, як, наприклад, Могиланський, публічно каятися. До того ж, Петрову вигідно було й «заощадити час», бо, як свідчить його листування з Ієремією Айзенштоком 1928–1935 років, він був із головою занурений у роботу. Занурений аж так, що, хоча з

ним «ще ніколи не було випадку, щоб він, пообіцявши статтю й умовившись про неї, спізнювався», через кілька років розчарує свого знайомого редактора, не подавши обіцяних у 1928 році статей «Шевченко та Гоголь», «Куліш і Квітка» та «Скорохода як преромантик». Очевидно, їх так ніколи й не було написано. Він устигає лише з коментарем до «Віа» для розпочатого наприкінці тридцятих чотирнадцятитомного зібрання творів Миколи Гоголя. Тільки в 60-х роках, коли Олексій Дей збирав матеріали до словника псевдонімів і криптонімів, Віктор Петров визнав своє авторство «Дівчини з ведмедиком».

Пізніше, в історіософічних етюдах мурівського періоду, Петров по-

ського задуму написати роман цитат?

Він уже й починається відверто цитатою. Важко не помітити в ній пародію на модний тоді «виробничий» роман, один із яких, «Цемент» Федора Гладкова, прямо згадується в тексті. Весь пафос героя революції, будівника нового комуністичного життя Семена Кузьменка розбивається відведеною йому в романі роллю цілком «прохідного» персонажа, потрібного лише на те, щоб познайомити Іполіта Миколайовича Варецького із Зининим батьком. (Критика не проминула увагою і не пробачила «завислу» сюжетну лінію розбудови заводу.) Соціальний план — другорядний; інтимне, приватне — ось у якому просторі розгортається колізія. Та й сама вона, ця любовна колізія — цитата. Модель учитель-учениця — основна в романі «Юлія, або Нова Елоїза» Руссо; там вона, своєю чергою, перегукується з любовною історією Абеляра. Проте Домонтович дещо ускладнює сюжет. Річ у тому, що учениць — дві. Кожна з них «пропонує» інакшу перспективу. Дивакувата шукачка неправдоподібних істин Зина не обіцяє спокою чи певності: вона переконана, що саме це засмічує справжнє кохання, якщо не зовсім його знищує. Мила й добра Леся гарантує подаровану батьками забезпеченість і тихе родинне щастя.

Навіть і це, здається, ставить перед непростим вибором, але в романі є ще одна паралельна лінія взаємин Варецького з його колегою, вчителькою Мар'єю Іванівною. Вже її ім'ям підкреслено, що вона «звичайна проста радянська жінка», життя з нею гарантує не розкоші, а, навпаки, постійні клопоти про хліб насущний, яким оплачуватиметься важка праця на благо радянської батьківщини. Мар'я Іванівна ще молода, а вже втомлена та зсохла. Її мрії прості та невибагливі: відпустка в селі, кілька днів відпочинку серед «широких зелених лук, ярів, блакитного неба й далеких синіх лісів». Але навіть вони не здійснюються. Ідилічні сільські картини — корови з повним молоком вим'ям, жайворонки, зозулі та голуби — першої миті здаються дуже зворушливими, але не надто надихають Варецького на таку поїздку. Врешті-решт, він про неї просто забуває. Натомість — їде з дівчатами на курорт. Сонце і море, південна екзотика, принади засмаглої тіла та несподівана Зинина обіцянка «віддатися» остаточно полоняють думки Варецького.

Колись Віктор Шкловський, очевидно жартома, писав, що психологічний роман почався з парадоксу. Мовляв, увага до духовного світу літературних героїв у Карамзіна і взагалі в тодішньому романі була меншою, ніж у теперішньому психологічному. Але переживання було «прямолінійним»: коли герой збирався одружитися з коханою дівчиною, він радів, коли помирили його близькі, він плакав, тощо. А от коли стало траплятися навпаки, тоді й почалася психологія. Жарти жартами, а у влучності Шкловському не відмовиш. Петрова справді цікавлять різноманітні перверсії, і він навіть намагається їх пояснити.

«Хіба ж я не знаю, що в неї все «навпаки»?» — питає себе вже без-

Фото зберігається у відділі рукописів Інституту літератури НАН України

порадний Оплик. Обидва, і Зина, і Варецький, знають, що вони занадто далекі та чужі. Для Іполіта Миколайовича — була нібито призначена Мар'я Іванівна, або ж у крайньому разі Леся (тут розгорнувся б зовсім інший ідеологічний вибір). Для Зини ж, очевидно, був Стефан Хоминський, деконструктивіст, «великий поет і художник», який «лагодить взуття чоловіче й жіноче за поміркованими цінами». Він теж, між іншим, — цитата: пародія на поета-авангардиста, прототипами якого, за гіпотезою Юрія Шереха, стали кілька постатей: Велимир Хлебников, Тодось Осьмачка та Михайль Семенко. До авангардистів же Петров нічого, окрім скепсису, не відчував.

Письменник раз по раз обіграє ситуацію вибору «не того, що треба». І, здається, часто звертається до колізії власного життєвого досвіду, сповненого такими ж парадоксами, намагається «прописати» його в текстах. «Те, що ми говоримо про інших людей, завжди є тільки самовизнання». Ця думка присутня в його текстах у багатьох варіаціях.

Віктора Петрова, як і його персонажа Іполіта Варецького, приваблюють сумніви та вагання, обидва відчувають певний внутрішній спротив цьому, від чого інтрига лише уявляється в обох випадках. Коли «в Зині немає нічого від доброчинності», як міг такий «правильний» Оптик закохатися саме в неї? А може, «правильності» немає? Можливо, вона ситуативна?

Ось і Віктор Петров, здається, теж кохає «не ту жінку». Це Софія Лобода, дружина Миколи Зерова. Той, здається, здогадувався, і «дружно» кепкував з Петрова. Сам Петров, пишучи в листі до Могиланського (1927 року) про свої улюблені прийоми письма — «навпаки» та «еліпси», через що, мовляв, його не розуміють читачі, згадує і про жарт Миколи Костьовича:

На цю тему заувної незрозумілості, як певного мого стилістичного прийому МК [Зеров] склав епіграму:

В[иктор] П[етров] непонятен,
В мыслях развратен своих.
Был бы он солнце без пятен,
Если б немного затих.

(Початковий варіант був фрейдичний, сублімаційний: Если бы был он жених).

Аж ген після війни, 1957 року, вже в похилому віці, Віктор Платонович усе-таки одружиться з Софією Федорівною, вдовою зрепресованого Зерова.

Іронічний і насмішкуватий Петров полюбляє характеризувати своїх героїв через їхнє ставлення до книжок. Причому любов до книги зовсім не свідчить про «позитивність» героїв. Ця любов, як і будь-яка інша у Петрова, амбівалентна. Звичайно вона поєднує в собі кілька суперечливих почуттів або має свою складну історію. «Книголюби, які все своє життя провадять в бібліотеках, приходять до бібліотеки з любові до книжок, щоб серед книжок загубити її»

(«Доктор Серафікус»). Очевидно, накопичене знання — нелегкий тягар. У всій своїй суперечливості та різноманітності це швидше привід для розчарування, для втрати ґрунту, ніж до його набуття.

Спочатку однією з найважливіших проблем Варецького були просто самі слова. «Слова й загадка їхнього поєднання завжди мене лякали. Я завжди ставився до слів підозріло і з сумнівом, як до істот жорстоких і небезпечних, двозначних і зрадливих. Слова вульгарні, нікчемні й двозначні. Вони готують зраду, вони скрізь підстерігають людину, чекають її напоготові, щоб заволодіти людиною і згубити її». Здається, Варецький іще з дитинства боїться слів. У школі йому не дається мова, натомість він робить чималі успіхи в математиці, хімії, фізиці, — там, де сполучати треба не слова, а цифри та формули. «Я уникав слів і частіше волів мовчати. Отже, я при звичаївся нехтувати словами й ненавидіти книжки». Втім, у нього велика бібліотека. Але збирає книги Варецький не для читання. «Я купую книжки, щоб оправляти їх в шовк, ситець, шкуру, парчу, папір». Він їх ув'язнює.

Це поетові не потрібні книжки. (Безмежно розчарувала Іполіта Миколайовича бібліотека Максима Рильського: кілька журнальчиків та шкільних підручників.) Поет «носить всередині себе в потенції можливість усіх книжок усього світу». Хто ж не має такої здатності, мусить накопичувати матеріальне. Та без творчого ставлення до слова ув'язнені книги самі перетворюються на в'язницю, кидаючи свою жертву за ґрати стереотипів і старих моделей.

Серйозне й несерйозне перевертаються з ніг на голову. Каприз дівчини призводить до катастрофи, яка зачіпає кілька життів. Речі, виходить, не мають якогось іманентного внутрішнього сенсу. Вони такі, як ми до них ставимося, якими їх сприймаємо. «Ви не пережили якогось глибшого захоплення і тому не звичаїлись ставитись серйозно до несерйозних речей і не знаєте того, що коли поставитись знов таки несерйозно до справ, нібито серйозних і важливих, то легко розкрити їхню химерну й невірну суть», — повчає Варецького філолог-«психоаналітик» Василь Гриб.

Петров епатує публіку, розхитуючи навіть такі, здавалося б, сталі істини, як материнська любов. Дивно, що критика проминула ці епізоди. Можливо, вона загубила їх у загальному розвінчанні любові. Втім, здається, тут окремий мотив, і навіть ризикованіший. Ідеться про епізод, коли Іполіт Миколайович зі своїм приятелем спостерігає зворушливу сцену: мати веде слизькою дорогою свою вагітну дочку, даючи їй поради бути обережною. Випадок потрапляє у контекст розмови, в якій з'ясується, що «іноді там, де на перший погляд здається, що є любов, в дійсності ніякої любові немає». Варецький на якусь мить позаздрив отій жінці, за яку так турбувалася її старенька мати. Однак «здемаскуйте материні почуття», — каже він далі своєму приятелю. — «В один момент зблідне вся їхня райдужна приваб-

ливість, і вони зробляться безбарвними та нудними. У пишній райдужній паві неприсемний голос!». «Уявіть собі, — провадить далі «новий», уже змінений і досвідом, і розмовами із «психоаналітиком», Варецький, — що дочка, посковзнувшись, зламає ногу, або ж станеться викидень, і тоді для матері почнуться важкі дні, безсонні ночі, прийдуть тисячі прикрих небажаних піклувань. До того ж, дочка вже немолода, невродлива і, певне, на дитину, що має народитись, покладено багато надій та розрахунків. Як буде дитина, вона зв'яже чоловіка, зміцнить родину, чоловіку важче буде кинути дружину й розійтись. ...Саме тут джерела тих дбайливих і ласкавих материних турбот, що ми їх свідками стали. Те, що ми звемо любов'ю, надто складне й суперечливе почуття, і в ньому завжди найменше того, що ми звикли називати любов'ю».

Саме тому Зина намагається розчистити це почуття, викинути з його простору все, що принесла туди традиція: шлюб, вірність, дітей. Тільки вона спочатку не знає, з чим починає боротьбу. Проти неї — весь світ. Він і так розхитаний і ледве тримається з усіма своїми «вічними» та «правдоподібними» істинами. А коли відкинути «останні сталості», залишається так мало, що порожнеча просто вбиває.

На все можна подивитися по-різному. В цьому й полягає іронія життя. До того ж, іронія ніколи не виключає якогось зі значень. З одного боку, мати більше піклується про дочку, ніж любить. З іншого — все ж таки й любить теж. Зина відкинула те, що їй здавалося зайвим, а, виявляється, зайвого немає. Вона потрапила в іншу крайність. І загинула.

Як видно з останніх міркувань Варецького щодо любові, то й він, здається, засумнівався. Та чи сам він мислить? Як видно зі слів самого Іполіта Миколайовича, в його пам'яті намішані традиція белетристичного роману XVII–XX століть, газетна дискусія про сучасне становище родини, якась модна п'єска на двадцять дві картини з прологом та епілогом і багато інших культурних цитат. Це вони працюють. І людина завжди говорить те, що вже сказано, діє згідно із завченими формулами.

Домонтовичеву провокативну іронію видно також і в тому, як він зводить несумісні тексти, діаметрально протилежні моделі. Фактично, він намагається сконструювати цитатність мислення та поведінки, їхню екліктичність, про яку заговорили значно пізніше, вже у другій половині століття. Залежність від загальноприйнятих моделей і спроба протистояти тоталітаризмові мови стають основною інтригою його текстів.

Повертаючись до улюбленого Петровим прийому «навпаки», хочеться все ж таки знайти причини таких «зигзагів». Згадаймо ті його пасажі, де він намагається «роздерти» особистість середини XX століття між кількома епохами. Особистість втрачає цілісність, підпадаючи під впливи мод різних діб. Адже йдеться не лише про крій одягу, а про мислення та поведінку. Тому його

Книжки, що надійшли до редакції

**Юрій
Островерщенко**
**На ніч
зачинене світло**
Вірші
Одеса: АстроПринт, 1999

Кілька вміщених до цієї книжки перекладів із чужого поета Геннадія Айгі певною мірою проливають світло й на творчість самого Юрія Островерщенка, вправного верлібриста й тонкого лірика, члена Асоціації українських письменників.

Іван Сікора
**Національні
інтереси України
та лобістські
технології бізнесу**
Київ: Центр
прогнозування соціально-
економічних та
політичних процесів, 2000

У книжці зроблено спробу виокремити найочевидніші національні інтереси України та окреслити зміст загроз від реалізації корпоративних інтересів у лобістських технологіях бізнесу та політичного керівництва держави. Автор досліджує лобістські технології конкретних бізнесових структур, висвітлює тінювий характер лобістських технологій, які міцно пов'язані з тінювою економікою, кланами та корупцією. Автор робить висновок, що перетворення тінювих лобістських технологій на публічні дає змогу трансформувати клани в цивілізовані групи тиску й політичні партії, зменшити рівень корупції, підвищити легітимність політичних інститутів, впливаючи на поширення демократичних цінностей у менталітеті виробників, бізнесменів і державних службовців.

Юрій Завгородній
На зламі часів
Київ: Живиця, 1998

Злам
**Сім коротких
історій з однієї
задовгої ночі**
Київ: Живиця, 1999

**З латвійського
берега**
Мала антологія
Київ: видавництво
не вказане, 1999

Три книжки письменника Юрія Завгороднього презентують три різні його іпостасі — поета, перекладача та новеліста. Найбільшу увагу привертає дбайливо укладена антологія латвійської поезії, до якої ввійшли твори п'ятдесяти поетів — від кінця минулого століття до наших днів.

Євген Найдєн
Міраклъ
Поєма
Черкаси, 1999

Досить якісний зразок сучасного самвидаву — книжка талановитого черкаського художника й літератора Євгена Найдєна, члена літгурту «Гідрокартизон», Асоціації українських письменників та Спільки художників України. Тексти, що їх автор назвав «поемою», є радше цікавими поетичними нотатками в прозі, подеколи схожими на уславлені «Записки ідіота» Акутагави Рюноске.

КАЛЬМІУС

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ
АЛЬМАНАХ ЧИСЛО 1-2(9-10) 2000

Кальміус

Літературно-мистецький
альманах
число 1-2 (9-10) 2000

У новому році донецький альманах «Кальміус» став «Кальміусом», відбивши, вочевидь, дальший поступ українізації на східноукраїнських теренах. У зведеному числі 1-2 (9-10) друкуються вірші постійних авторів часопису — Ігоря Бондаря-Терещенка, Анни Білої, Слави Петрова, Олега Солов'я та Олександра Гордона, а також Гордонові переклади з останньої польської нобелівки Віслави Шимборської. Проза представлена оповіданнями Лесі Демської, Олесе Ільченка, Людмили Дякувоні та Любомира Сеника. Найбільшу, однак, увагу привертає критика — зокрема обговорення поезії Сергія Жадана в статтях Анни Білої, Ігоря Бондаря-Терещенка та Олеси Красицької. Євген Баран рецензує поетичні книжки Анатолія Дністрового, Андрія Бондаря та роман Дмитра Білого «Басаврюк-ХХ»; Ірина Коваль — книжку Івана Ципердока «Переселення квітня»; Олег Соловей — антологію «Позадесятники» та збірку Бондаря-Терещенка «Фібруарій», а Бондар-Терещенко своєю чергою — книжки Олесе Донія «Покоління оксамитної революції», «Кратку книгу прощаний» Владіміра Рафеєнка та новий випуск андеграундного жаданівського альманаху «Гігієна». У програмовій статті «Про стан сучасної української критики» Олег Соловей загалом слушно констатує, що «сучасна [літературна] критика тяжіє до есеїстики, до бесіди без певних правил та кордонів, до власне рефлексій», нерідко при тому перетворюючись на «розмови про ніщо». При цьому, однак, він чомусь зараховує наш часопис до одного з двох (поряд із «Сучасністю») «потужних всеукраїнських органів вісімдесятників». Це припущення, звісно, робить нам, видавцям «Критики», честь, але, на жаль, не відповідає дійсності.

Адреса редакції:

83100 Донецьк-100

а/с 849

тел. (0622) 93 67 18

e-mail: kassi@euromb.com

героями стають історичні постаті межі століть. Петров намагається простежити, як у свідомості стикаються діаметрально протилежні поривання, настрої, пристрасті. Внутрішній конфлікт Франсуа Війона та Ван Гога однотипний, і до того ж відсилає до самого автора.

Є у Петрова-Домонтовича такі теми, навколо яких найчастіше обертається його думка. Він прописує їх по кілька разів, змінюючи контексти, утворюючи варіації одного і того ж сюжету. Одна з них — роздвоєність.

В оповіданні «Приборканий гайдамака» про Саву Чалого герой поставлений між двома способами мислення — раціональним та ірраціональним. Довгими розмовами Пилипу Орлику все ж таки вдається переконати Саву у могутності нової механістичної епохи, коли навіть ворожу силу можна використати на свою користь, головне — правильно застосувати механізм. «Війна завжди була для нього політикою. Запах пороху завжди змішувався з запахом чорнила. Дія була теорією. Теорія — проектом дії». Орлик показує Саві годинника й намагається втлумачити гайдамаці, що ніякого дива тут немає, все — сила розуму. І здається, Сава вже вірить йому: і голиться щодня, і вдягає легкі черевики замість важких козацьких чоботів, і не мастить волосся олією, а носить перуку. Все, як навчає вчений Орлик. Та іноді він приходить до кімнати з дзигарями, «часовою машиною», котра «в малому образі відтворює увесь часовий рух цілого великого світу», заглядає в її механізм і пробує знайти там ну хоч якогось карла, який сидить усередині та крутить коліщатка. Ні, немає карла.

Та й точки опертя, щоб перевернути світ, не знаходиться також. Ірраціональне не так-то й легко поступається раціональному.

На це накладається ще один улюблений мотив — мотив зради. І Сава, чи точніше, два Сави, гайдамака та полковник, з'ясовують в кінці, що сталася трагедія. Зрада усвідомлюється у всій своїй повноті. Все вирішується пострілом під ритмічне тикання дзигарів, і чорна п'ятьма поглинає свідомість.

Роздуми з приводу діалектики поняття «психічної норми» були модними і в українському модернізмі. Заговорила про здоров'я та божевілья, здається, ще Леся Українка.

Психіатрична лікарня біля Кирилівської церкви вже радянських часів стає хронотопом оповідання «Емальована миска». Ось тільки письменника тут приваблює не просто тема психічної хвороби та норми.

Лікар, від імені якого ведеться розповідь, «не поділяє манії своїх колег трактувати здорових як хворих». Він обстоює право кожної людини вважатися здоровою. Тому й шукає доказів безпідставності ув'язнення в лікарню одного з пацієнтів, філософа, що колись написав геніальну роботу про Гассенді, протиставивши його ірраціоналізм раціоналізмові Декарта. Це, зрозуміло, не сподобалося керівництву, й у науковця відібрали все, що могли відібрати: роботу, помешкання, речі. Скочуючись донизу, він щодалі більше

втрачав людське обличчя і, зрештою, став шизофреніком.

Висновок, який робить молодий лікар, жорстокий: є історія людини, і її не слід плутати з історією хвороби. Це окремі історії — для кожної з них окремі закони, кожна має свій початок.

Дещо пізніше французький культуролог Мішель Фуко напише свою знамениту «Історію безумства в добу розуму», де накреслить процес народження клініки. Ця праця з'явиться як протест проти тоталітаризму ідеологій. Суспільство не просто усуває тих, хто не відповідає нормі, продукованій, до речі, тою самою ідеологією, а й буквально втручається в психіку. Петров, розкриваючи механізм такої системи, напише: «Речі визначають буття». Суспільство, виносячи вирок шкідливості, відлучивши від «свого тіла», позбавивши «речей», позбавляє буття. Опиняючись поза законом — індивід може опинитися лише в одному місці: місці для всіх ізольованих — психіатричній лікарні.

Для Петрова, здається, не існує накинutoї доброї волі. Ніхто не має права вирішувати за іншого, навіть маючи добрі наміри, бо не дарма кажуть, що ними вимощено дорогу до пекла. Коли Сірко звільняє невольників («Помста»), він певний свого героїства, потрібності вчинку. А виходить, що вони й не думали повертатися. Дехто терпляче доглядав давно посаджені яблуні та милувався пахущими плодами. Петров нищить пафос мрій про батьківщину: «У нас немає іншої вітчизни, окрім тієї, яку ми виплекали на чужині і яку ми носимо в боці наших сердець».

В оповіданнях «Без назви», «Професор висловлює свої міркування», «Професор і Іван Закутній діють» герої поставлені в ситуацію, коли вони не належать собі, коли значення особи відкинуте. Бажання продукується владою, а значить — воно несправжнє. Тайга, як і чума, вимагають від персонажів дії за чіткою схемою. Однак «хто зна, що живе всередині кожної людини і як саме зробить вона в останній критичний момент»?

Людина, яка не була передбачена ані статутом, ані програмою ВКП(б), протиставляє своє індивідуальне, приватне — загальному, суспільному. Це протистояння — спротив гвалтівному нав'язуванню схем поведінки, злочинним втручанням у «малі світи». Петрову-Домонтовичу вдається розгорнути цілу панораму насильства; насильства, яке чинить соціум щодо особи.

В «Розмовах Екегартівих з Карлом Гоцці» мотив неоднозначності та непевності розвивається від настрою до ідеологічної суперечки. Венеція, де все так невизначено, сумнівно, править за добре тло. Що бачить Екегарт навколо? «Повз нього проходили жінки: повій в чорних сукнях черниці і черниці в блискучих шовках повій. ... Він чув шепотіння, що могло бути словами молитви, запросинами слідувати або ж п'яним і стомленим прокляттям собі, Богу й людству». Однак Екегарт, палкий прихильник ідей Французької революції, не дозволяє цим настроям

зайти надто далеко. В розмові з італійським драматургом Карло Гоцці Екегарт наголошує на необхідності для всього людства революційного перевороту:

...Революція змінить достоту хід світової історії, знищить багатих і бідних, забезпечить загальну рівність і зробить для всіх приступними ті тайни людського життя й щастя, що їх він шукав пізнати протягом років свого життя. ... Занепаде Захід. Зруйнуються королівства. Зітруться з лиця землі великі міста Європи. Людство знов, як колись, повернеться обличчям на Схід. Теби й Вавилон розкриють початкову істину в пізнанні природи, яку загубило, зіпсоване західною цивілізацією, людство. У білому одязі з пальмою в руках, несучи двох голубів, нова, оновлена людина увійде в знов відбудований храм Соломона, де щасливе людство цілого світу вільно славитиме єдиного Бога.

Пригадується Микола Хвильовий та його своєрідне прочитання Шпенглера. Пригадуються криваві події революції та громадянської війни, свідком яких був Петров. Тут і його враження від таборів ді-пі та від розстрілів на батьківщині. Чи не досить, щоб уявити тон написання цього уривка. Екегарт прагне змін будь-якою ціною, ціною смертей теж. Суспільне абсолютне превалює. Окремих життів нема. Є людство.

Гоцці по-своєму ставиться до «великих» подій революції. Йому здається, що «усе це сталося, щоб зробити йому особисту прикрийсть». Світ існує окремо, окремо існує Гоцці. Є країна, яку він любить. Є улюблене ним місце на набережній. Є його п'єси та його театр. Індивідуальне та суспільне, здається, зіткнулися без надії на порозуміння. Екегартіві не подобається подвійність слів Гоцці. Він любить конкретне і чітке. Однак симпатії автора радше на боці італійця. Він теж, здається, впевнений, що вродлива Барберіна в мармуровому палаці може бути так само нещаслива без золотого яблука з Гесперидиних садів, як і злидар, який не має цибулі. Сумніваються та зраджують навіть апостоли. Все відносне.

Є у Петрова ще одне доволі цікаве оповідання, де йдеться про виставку модерного французького мистецтва, яка відбулась у Мюнхені 1947 року («Передвеликоднє»). Тут теж своєрідно зачеплене питання норми. Фактично, її немає. Старий канон не може її визначити, бо сам руйнував якийсь попередній канон. Є лише зосередження на теперішньому. А теперішнє має присмак апокаліпсису. «...Мистецтво відобразило потрясіння нашої психіки. Мистці відзначили захитаність світу, як сейсмограф відзначає перші зрушення ґрунту, ще перед тим, як замлетрус поглине місто. З цього погляду годилося б говорити про суворий і послідовний, доведений до логічної завершеності реалізм Пікассо й сюрреалістів». Петров пише про сучасну добу, даючи їй свій діагноз. Світ став «суцільним гетто», і люди, «які жи-

вуть, сповнені тривоги, непевности й страху», робляться пластилінові.

Петров сумує за сталостями та істинами. У своїх історіософічних есеях він напише: «Людство остаточно стомилося від необов'язковості істин, від їх плюралістичної множинності, від їх здрібнілості, приватності думок, партикуляризму мислення. Людина гине в плині умовних і сумнівних, суспільно безсилив істин». Він пише про потребу воскресіння.

Віктор Петров робить майже ортегіанський поділ: «маса» та «одиниці». Себе, очевидно, зараховуючи до других. Зрештою, це його складний екзистенційний вибір, і він намагається елементарно вижити. І все ж таки, «релятивізм може бути доктриною для одиниць, але не може бути доктриною мас, що прагнуть бути організованими. Наш час вимагає від істини функціональної соціальності, як це було вже колись». Сам він вряд чи був прихильником якоїсь

ідеології. Схеми, глобальні ідеї з їхнім пафосом завжди викликали в нього сумнів та іронію.

Петров помирає двічі: 1949-го та через двадцять років, 1969-го року. Десь у кінці сорокових помер і В. Домонтович.

Комусь білі плями в його біографії дають привід для звинувачень, комусь — для звеличування. І все ж таки здається, що в цій біографії було достатньо всього.

Він вижив. Але вижили й інші:

Тичина, Рильський, Бажан, Корнійчук... В. Домонтовичу, вчасно померши, вдалося уникнути «стадій ламання» в радянській м'ясорубці. А Віктор Петров занурився у працю, клопотався про повернення наукового ступеня та захист дисертації, який тягнувся майже п'ять років. Тим часом бурхливий «процес» над зрадником іще довго не вгамовувався на шпальтах діаспорних видань. Однак бурі цієї він, здавалося, не помічав.

до редакції

“КРИТИКИ”

ЛИСТИ

Шановна «Критико»!

Микола Рябчук, відповідаючи в четвертому цьогорічному числі «Критики» на лист Інни Булкіної, вичитує їй за її «інсинуації», що полягають у невідокремленні «далеко не кровожерного» Рябчука від малосимпатичного товариства з юдофобів, ізоляціоністів, «крипто-погромників» та просто бовдурів, — хоча розпочати свою відповідь мусив із вибачень за те, що раніше використав ім'я та приклад своєї опонентки як «своєрідну синекдоху» на позначення «значно ширшого та загальнішого явища». Тобто пан Микола ображений використанням синекдох проти нього самого, і відповідає, до речі, знов-таки синекдохами (принаймні, особисто мені однаково важко повірити і в «крипто-погромництво» п.Рябчука, і в те, що п.Булкіна справді уявляє собі українців «автаркічними примітивами»).

Варто зазначити, що такий «взаємно синекдотичний» стиль публічної дискусії є і сам по собі «значно ширшим та загальнішим явищем», бо заміна реального опонента «уявно-узагальненим» — надто сильна спокуса, щоб у багатьох публіцистів вистачало бажання та сил її опиратися.

Уявивши собі «бій із тінню», можна демонструвати глядачам ефектні «театральні-концертні» прийоми, які практично неможливі в реальному двобої.

Але спробуймо, облишивши синекдоху, повернутися від загального до конкретного, тобто до конкретної дискусії між «конкретним» (не узагальненим) паном Миколою і такою ж «конкретною» пані Інною.

Інна Булкіна вважає Україну своєю Вітчизною, хоча б навіть у буквальному тлумаченні цього слова. Натомість Микола Рябчук розглядає «співвітчизництво» диференційовано — у «політичному», «культурному» і навіть «духовному» сенсі. З-поміж цих категорій саме «духовне» співвітчизництво викликає найбільше запитань. Особливо загадковою є фраза п.Рябчука про «десятки» духовних співвітчизників п.Булкіної, яким психологічно комфортно жити у світі стереотипних уявлень про українську культуру як провінційну, примітивну і взагалі нецікаву.

Мабуть, не «десятки», а мільйони громадян України знайомі з українською мовою та культурою значно гірше, ніж Інна Булкіна — за що ж саме вона попала до «top 100»? Цікаво також, кого сам Микола Рябчук вважає своїми «духовними співвітчизниками», і скільки приблизно він їх нараховує?

Концепція «культурного співвітчизництва» виглядає зрозумілішою, але і з нею не все ясно. П.Рябчук ілюструє її прикладом «чорномовних» тубільців і «біломовних» креолів, які «приречені» політично бути співвітчизниками, але культурно ними не є. Далі він стверджує, що перша група населення намагається витворити «власний культурний простір як частину світового», а друга — все ще отожднює себе з «імперським» культурним простором, який і досі уявляється їй «єдиним». Але чи не є насправді розподіл на тих, хто досі перебуває чи вже не перебуває в «уявному просторі совєтсько-комуністичної утопії», «перпендикулярним» до розподілу за мовою? Не тільки україномовне створює власний український культурний простір як частину світового, і навпаки, багато з україномовного є тільки уламком «совкового», що від своєї україномовності стає вже «двічі провінційним». І долання провінційності, і ще глибше занурення в неї відбувається обома мовами.

Зрештою, чи варто в цьому переконувати Миколу Рябчука? Адже сама доцільність заснування «Критики» аргументувалася у «Слові головного редактора» тим, що «не весь діапазон інтелектуального дискурсу в Україні обслуговується українською». Чому згадка Інни Булкіної про «єдиний культурний простір» сприймається негативно, як вияв «імперського» мислення, якщо в тому ж таки програмному документі «Критики» є і теза про те, що «за своєю суттю інтелектуальний простір є єдиний»?

Миколі Рябчуку не подобається той «аматорсько-ентомологічний» стиль, яким Інна Булкіна пише про те, що відбувається в Україні; але й сам він пише про діяльність п.Булкіної фактично саме в такому ж зверхньо-«ентомологічному» тоні, провокуючи роздратовану відповідь своєї опонентки. Чи виправданий такий тон в обставинах, коли «UA-

нету» як частини єдиного інтернетівського культурного простору, на відміну від «RU-нету», практично не існує, і коли представництво української літератури в інтернетівських електронних бібліотеках є просто жалюгідним? (У найвідомішій у Рунеті «бібліотеці Максима Мошкова» україномовну літературу представлено лише творами Оксани Забужко, Михайла Коцюбинського та Леся Подерв'янського; Подерв'янський, що через двісті років після Котляревського прорубує українській мові «вікно у світ» — мабуть, є в цьому щось «глибоко символічне!») Чи не варто було б замість цього подякувати Інні Булкіній за те, що вона, в міру своїх сил, дає комусь в Інтернеті знати про те, що Україна взагалі ще існує і в її «культурному просторі» щось відбувається? А якщо тон і рівень цих статей не задовольняють, то може, самому спробувати щось написати до того ж таки «Русского журнала» про те, що ж таки в тій бідолашній українській культурі діється насправді? А якщо часу немає власноруч писати, то може, підказати щось цікаве комусь іншому — а хоча б і тій самій Інні Булкіній, яка все одно туди щось пише?

Дозволю собі процитувати фрагмент одного запису з «книги гостей», що є на веб-сайті «Критики»: «За час, що пройшов, відколи я вперше побачив на цьому сайті посилання на форум, можна було створити новий Yahoo, я вже не кажу про приладнання сюди якогось стандартного форуму. Чи ми мусимо і тут мати підтвердження тези пана Рябчука про “моральну й інтелектуальну дистрофію майже 50-мільйонного населення”?». З того часу, як пан Іван Мохналь зробив цей запис, пройшло ще кілька місяців, а ситуація з форумом практично не змінилася. Але проблема, на мою думку, не тільки в тому, як цей форум організувати технічно, скільки в тому, чи є у авторів «Критики» бажання вести діалог з читачами не тільки на папері. Чи можна собі дозволити в наш час нехтувати Інтернетом як можливим середовищем для популяризації «україномовного інтелектуального дискурсу», і чи варто відштовхувати від себе тих, хто фактично також сприяє витворенню українського «власного культурного простору» — хай навіть

і пишучи російською мовою в «Русском Журнале»?

З повагою,

Григорій Наумовець, Київ
g_naumovets@yahoo.com

Шановний пане Григорію,

Не заглиблюючись у суть дискусії Булкіна — Рябчук, до якої Ви долучилися, хочу зробити кілька зауваг до двох останніх абзаців Вашого листа — як працівник, відповідальний за технічний бік справи в «Критиці».

Форум «Критики» в Інтернеті існує вже кілька місяців, і технічно ніщо не заважає розгорнути там читачку дискусію. Але Вашого листа розміщено на сторінках форуму 4 травня, і за два тижні (на момент написання цього листа) жоден український інтелектуал ніяк не зреагував на нього і не продовжив дискусію. Отож проблема якраз зовсім не в тому, що «Критика» не має бажання «вести діалог із читачами не тільки на папері». Нашу газету, по-перше, робить усього кілька людей, а по-друге, вона, на відміну від «Пушкина», друкованої версії «Русского журнала», що виріс саме з інтернет-проекту, навпаки, перейшла шлях до інтернету від друкованої газети. Яка, зауважмо, регулярно виходить і далі, хоч поволі, а все ж упевнено збільшуючи свій тираж — знов-таки, на відміну від «Пушкина», котрий не втримався на російському ринку.

Тому, може, творцям українського «власного культурного простору» варто переорієнтувати свої зусилля, витрачені на підкорення «RU-нету», на промоцію електронної «Критики» як маленького складника примарного «UA-нету». Тим більше, що група прихильників її форуму (на чолі з Іваном Мохналем) уже формується. А редакція радо прийме всі пропозиції та зауваження щодо «розкрутки» сайту «Критики», банерної реклами та інших атрибутів, які дозволяють не нехтувати Інтернетом «як можливим середовищем для популяризації “україномовного інтелектуального дискурсу”».

З повагою,

Олег Сохань
osokhan@gilan.uar.net